

BIZALOM ÉS KORRUPCIÓ: SZEREPÜK, HATÁSAIK, FORRÁSAIK, ÖSSZEFÜGGÉSEIK ÉS ALAKULÁSUK MAGYARORSZÁGON

HAVASI VIRÁG

A bizalom kérdésköre kiemelkedő szerepet kapott a gazdaság és kultúra kapcsolatainak vizsgálatában. Mivel függ össze ez a kitüntetett szerep? Többen felhívják a figyelmet, hogy a jól működő piac előfeltétele a bizalom (Arrow, Fukuyama, Raiser). A bizalom, a kölcsönösség és információs hálózat olajozza a gazdasági tevékenységet. Segíti pl. a pénzügyi tranzakciókat, ha az emberek bíznak a szerződéses kapcsolatokban és a befektetések biztonságában. Egy olyan társadalomban pedig, ahol kevés a bizalom, nehezen szakítható meg az alacsony bizalom, alacsony befektetési arányok és szegénység ördögi köre. Különösen ott fontos a bizalom szerepe, ahol gyenge a külső kényszer. Ha a bíróságok nem tudják kikényszeríteni a szerződések teljesítését, felértékelődnek a bizalmi kapcsolatok, hírnév, reputációs mechanizmusok. Knack és munkatársai kutatási eredménye szerint a bizalmi mércéjükön elért minden 7 pontos emelkedés a GDP-hez viszonyított befektetési arány 1 %-os emelkedéséhez vezetett, és minden 12 pontos emelkedés a GDP 1%-kal nagyobb növekedéséhez. (A világ helyzete 2004.)

A morális bizalom hatása és forrása ellentétes a korrupcióéval, bár ezt egyesek, mint később látni fogjuk, kétségbe vonják. (Uslaner–Badescu 2005.) Bár e kétségeket félretéve, de mi is indokoltnak tartjuk a bizalom szerepének elemzése kapcsán a korrupció és a gazdasági élet összefüggéseire is kitérni. A korrupció elleni gazdasági érvek a következőkben foglalhatók össze:

A korrupció árt a gazdasági növekedésnek, mert ahol a gazdasági tevékenységre vonatkozó szabályokat önkényesen alkalmazzák, ahol a tulajdonjogok nem garantáltak és a közigazgatási szolgáltatások színvonala alacsony, ott a gazdasági környezet bizonytalanra válik. Mindez visszafogja a magánberuházásokat. Ugyanakkor a meglévő beruházások hatékonysága is csökken és nőnek a közberuházások költségei. Csökkennek a külföldi direkt beruházások lehetőségei, torzul az árrendszer. Az alacsonyabb költségvetési bevételek és magasabb kiadásigények miatt tarthatatlan költségvetési helyzet teremődik. Az erőforrások elosztása nem hatékony. (Krasztyev–Ganyev 2005.)

A magas korrupció általában kevesebb oktatásra költött pénzzel jár együtt: 2,38 pontnyi esés a CPI-ben (a korrupció-észlelési-indexben) a GDP fél százalékának megfelelő mértékben növeli e kiadásokat. A korrump bürokraták ugyanis olyan irányba próbálják terelni a kiadásokat, ahol hatékonyabban tudnak kenőpénzt szedni. (Lipset–Lenz 2000.) Paulo Mauro regresszió-analízise szerint 2,4 pont esés a CPI indexben 4 százalékpontot hoz a GNP növekedésben. (Idézi

Lipset–Lenz 2000.) A gazdasági érveken kívül negatív hatásai a korrupciónak, hogy a jólétet tisztességtelenül rontja, mert a korrupció generálta költségek a társadalom sebezhetőbb rétegeire rakódnak. (Krasztyev–Ganyev 2005.)

Mit is értünk bizalmon és korrupción?

Az *általános* (egyres szerzőknél: társadalmi) *bizalom* az olyan emberekbe vetett hit, akiket nem ismerünk, s akik mások és valószínűleg másként gondolkodnak, mint mi. A másokba vetett hit alapja az empátia: az aranyszabály, hogy másoktól is azt várom, amit magamtól. (Uslaner–Badescu 2005.) A *stratégiai bizalom* tapasztalatokon alapul, a családtagok, barátok, munkatársak iránt érzett bizalom. De stratégiai bizalmon alapulnak a korrump ügyletek is, mert ezek is megkívánják a bizalom bizonyos fajtáját. (Uslaner–Badescu 2005.)

A bizalom-típusok egy másik lehetséges megközelítési módja, hogy milyen területen vizsgáljuk létét vagy hiányát. Az üzleti életben, vagy a politikában, az igazságszolgáltatás, vagy a sajtó viszonylatában stb. Nevezhetjük e felosztást *funkcionális megközelítésnek*. E szférák is jellemezhetők azzal, hogy magas-e az irántuk megnyilvánuló általános bizalom, illetve, hogy milyen stratégiai jellegű bizalmi kapcsolatok működnek bennük.

A korrupció meghatározására több, hasonló tartalmú definíció is kínálkozik. A korrupció Lipset szerint egyéni haszon-közösségi költségen; Claus Offe meghatározásában nyilvános döntések vétele és eladása. Offe a korrupciót típusokra bontja, miszerint létezik magánkorrupció, elit és nem-elit szereplő közötti korrupció, politikai korrupció, de ide tartozik a klientúra-építés is, mely erkölcsi és jogi megítélését tekintve határeset, s végül az elit és elit közti viszony, mely szintén határeset a korrupció és alkudozás között.

Milyen tényezők befolyásolják a korrupciót és a bizalmat?

Bizalom és társadalmi tőke

R. Putnam szerint a társadalmi bizalom forrása a hatékony, széles körben beágyazott civil társadalom. (Putnam 1993.) Bo Rothstein szerint a kapcsolat fordított. Ha magas a bizalom az állam és intézményei felé, virágzó lesz a civil társadalom. (Rothstein 2005.)

Elméleti oldalról kritizálható a putnami vélemény amiatt, hogy léteznek a civil társadalomnak olyan szervezetei, melyek épp, hogy csökkentik a társadalmi bizalmat, nem növelik (vallási, politikai, etnikai szegregációhoz vezető szervezetek, legszélsőségesebb példa erre a terrrorszervezetek). Putnam válasza, hogy a társadalmi tőkének is van sötét oldala, használható jóra és rosszra, miként valamennyi tőke. Az empirikus probléma pedig abban rejlik, hogy egyéni szinten nincs korreláció az önkéntes társulásokban való részt vétel és a társadalmi bizalom magasabb foka között, csak makroszinten. Szerintünk az ellentmondás feloldható,

hisz amennyiben az egyének azt tapasztalják, körülöttük virágzó civil társadalom létezik, személyes tagságuk hiányában is bízhatnak működésében.

Bizalom és korrupció

A mások iránti bizalom és a korrupció között tagadhatatlan az összefüggés, de ahogy Uslaner megállapítja, ott függenek össze, ahol kicsi a korrupció szintje. (Uslaner–Badescu 2005.) Szerinte jobb mérőszáma a korrupciónak a kormányokkal szembeni bizalom. Ez ellen is lehetne érvelni, hisz a tapasztalatok szerint a „jól működő” országokban sem nagyobb a kormányok iránti bizalom, ahogy arról már korábban beszéltünk.

Korrupció-indikátorok

A korrupció mérése problematikus, mivel amely országokban erkölcsi rosszallás kapcsolódik hozzá, ott rejtegetik, és így nehezen megfigyelhető, ahol viszont megítélése nem ilyen negatív, ott csak a külső megfigyelő számára jelentkezik korrupciónaként, az érintett társadalom tagjai szempontjából inkább nem-polgárbarát működést jelent. Claus Offe (2005) a társadalmi tevékenységeket három típusba sorolja: politikai, piaci és közösségi tevékenységek. Szerinte e tevékenységi körök és végrehajtási módok a modern társadalmakban elkülönülnek, a törzsi társadalmakban és a kommunista rendszerekben nem, vagy nem határozottan. Ezekben a helyeken a korrupciónak nincs erkölcsi értelmezése.

A korrupció szintjének mérésére szolgáló egyik legnépszerűbb mutató a korrupció-érzékelési index. Az adott országban szakértőket kérdeznek meg, hogy mekkora szerintük a korrupció szintje, akik 0-tól 10-ig terjedő skálán osztályozzák azt: a 0 érték jelenti a legkevésbé korrump társadalmat, a 10 a leginkább korrumpat. Lipset a következő tényezők és a korrupció között talált összefüggést:

Szegénység, jövedelmi egyenlőtlenség a korrupció ösztönzője. Ennek oka lehet, hogy a nagyobb gazdagság csökkenti a korrupcióból származó anyagi előnyök határértékét, és a büntetés alternatív költsége is nő a jövedelemmel.

A világgazdaságba való integrálódás, melyet a nemzetközi kereskedelemmel lehet például mérni, csökkenti a korrupciót.

A gazdasági fejlődés a demokratizáláson keresztül csökkenti azt. (Lipset–Lenz 2000.)

A magas teljesítménymotivációs országok alacsony jövedelemmel a legkorrumptabbak (Oroszország, Dél-Korea, Törökország; a dánok, svédok norvégok a legkevésbé korrumpat).

Merton szerint minden társadalmi rendszer meghatároz kulturális célokat és elfogadott eszközöket az elérésükre – akik eszerint cselekszenek, komformisták. De vannak nemzeti kisebbségek, anyagi, szellemi erőforrásban hiányos rétegek,

akiknek nincs hozzáférési lehetőségük ezekhez az eszközökhöz. Ők korán felismerve nem konvencionálisan (bűnözve vagy újítva) próbálják elérni azokat. Treisman a *kulturális tényezők* közül a *protestantizmus* és a *brit gyarmati múlt* korrupciót csökkentő hatását fedezte fel. A katolikus, ortodox és anglikán egyházak hívői a bűnbocsánat intézménye miatt elnézőbbek a bűnnel szemben. A protestánsok egyedül állnak isten előtt – mondja Weber. Harrison és Banfield a *kiterjedt és erős családi kapcsolatok*at is a korrupció forrásának látja. (Harrison 2000: „Underdevelopment is a state of mind”; Banfield: *The moral basis of a backward society*.)

„Alkalmazott bizalom”

A kutatások tanulsága szerint a különböző területeken mérhető bizalmi szintek nem függenek össze. Így például Holmer megállapítja, hogy az *üzleti bizalom* annál nagyobb egy országban, minél tisztességesebbek és pártatlanabbak a bírósági eljárások, ugyanakkor nem mutat korrelációt az általános bizalommal. A bizalmatlanságot az általa elemzett kutatásban a cégek által kért előrefizetés gyakoriságával mérték, s azt találták, hogy mértéke kisebb a gazdagabb és jobban kormányzott országokban. A BEEPS (Business Environment and Enterprise Performance Survey), 26 rendszerváltó ország 6600 cégével készült felméréseinek elemzése alapján állítja ezt Holmer. Az üzleti bizalmatlanságot az előrefizetés gyakoriságával azonosították.

Egy másik példa Rothstein kutatási eredménye, aki azt találta, hogy Svédországban a társadalmi bizalom szintje magas, a hatóságok iránti bizalom szintén magas, de alacsony a pártok és parlament iránti. Ugyanakkor a korrupció szintje alacsony. (Rothstein 2005.)

Bizalom és korrupció Magyarországon

Az állam a bizalom lerombolásában aktív szerepet töltött be a kommunista rendszerekben. (Howardot idézi Uslaner–Badescu 2005.) Ezekben az országokban veszélyes volt a bizalom, a korrupció mindent átszött. Csak közeli barátokra támaszkodhattak az emberek, és az egymásban bízók hálózatokat alakítottak ki (sorban álltak hiánycikkért, segítették egymást stb.). Putman szerint ez az első lépcsőfok a bizalom megteremtésében, de talán inkább Gibsonnak van igaza, hogy e kapcsolatok helyettesítették a szélesebb szociális hálókat. (Idézi Uslaner Badescu 2005.) A rendszerváltással a bizalom szintje tovább csökkent.

Általánosságban az előbbieket mondhatjuk el a volt szocialista országokról, de nem lehet egy kalap alá venni őket. Például Romániában Uslaner szerint az emberek hozzáédződtek a korrupcióhoz. Ma sem ítélik el társaikat, akik ezt kihasználva próbálnak boldogulni. Zavarja őket a korrupció, de úgy érzik, nem tehetnek ellene semmit. A kormányok korruptak ugyan, de a fontos az, hogy a rendszer gazdaságilag hatékony legyen. A korrupciónak így csekély hatása van az

emberek közötti bizalomra Romániában.

Egészen más történt Magyarországon. A rendszerváltás után Csepeli szerint „a közvéleményt sokkolta az átmenet hirtelensége és mélysége [...] az emberek a morális eszmények biztonságosnak vélt menedékébe húzódtak, ahonnan a gazdasági átmenet jelenségei még viszolyogtatóbbnak tündek. Az átmenetet az igazságosság, a tisztesség és a bizalom eszményeibe vetett hit perspektívájából nézve az emberek ott is korrupciót, tisztességtelenséget, igazságtalanságot, érdemtelen meggazdagodást láttak, ahol egyébként a piac normális működésén kívül nem történt semmi egyéb” (Csepeli 2005.) Apatikus társadalom jött létre, és a korrupció még jobban növekedett. Ezzel párhuzamosan azonban csökkent a lemaradók iránt érzett szolidaritás is.

A világvérték-kutatások (adatbázis a Gallup-ból) tanulsága szerint 1981-ben a magyar emberek 29,9%-a tartotta azt, hogy általában mindenkiben meg lehet bízni. Ez a világvizonylatban is alacsony érték tovább csökkent 2000-re amikor már csupán a kérdezettek 22,3%-a gondolta így. Ez az általános bizalom alacsony szintjét mutatja. Az alábbi táblázat az intézmények iránti bizalom alakulását foglalja össze.

	1981	2000
Egyház	45,5	45,3
Fegyveres erők	51,7	45,5
Jogi rendszer	76,6	44,2
Sajtó	64,5	30
Európai Unió	63	58
Nagy társaságok	64	44,7
Civil társadalom	34	44,6
Parlament		32,5

Láthatjuk, hogy 1981-ben kiemelkedő volt a jogi rendszerbe vetett bizalom és elég nagy bizalmat éreztek az EU, a sajtó és a nagy társaságok iránt is az emberek. Mind a négy intézmény irányában jelentősen megrendült a bizalom az ezredfordulóra. Egyedül a civil társadalom iránti bizalom növekedett, hiszen 2000-ben a legkevésbé a parlamentben és a sajtóban bíznak az emberek.

Ahogy csökkent az országban az általános bizalom, ezt pozitív változások is kísérték: felértékelődött a család szerepe, azon belül is a szűk családé. Ugyanakkor a családok száma csökkent (egyre több az egyedülálló és kevesebb a gyerek). (Cseh-Szombati megállapítása.) Mivel a mások iránti bizalom csökkenése együtt jár a hozzánk hasonlókkal kapcsolatos bizalom növekedésével, felértékelődött a barátság szerepe is. Különösen így van ez a fiatalok és a magasabb iskolai végzettségűek között, hiszen a kutatási eredmények szerint nekik van több barátjuk. (Utasi 2002.)

Harc a korrupció ellen és a bizalom megteremtéséért / megerősítéséért

A kormányok és nemzetközi támogatók a korrupciót institutionális problémaként definiálják. A megoldás is institutionális a szemükben: az állam kivonása a gazdasági szektorból, nagyobb áttekinthetőség, elszámoltathatóság.

Az állampolgár saját szempontjai szerint ítél, szerinte a korrupció nem institutionális, hanem erkölcsi alapú. Nem az intézményekre koncentrál, hanem az egyénre. A közvélemény számára a kérdés: kinek van haszna a korrupcióból. Számára vagy az elit cseréje a megoldás, vagy a beletörődés, hogy a hatalomnak velejárója a korrupció.

A hivatalnokok szerint gazdasági jelenség a korrupció, az inadekvát bérezés és becsületességre való ösztönzés gyengességének következménye. a megoldás: ezeken változtatni. (Krasztyev–Ganyev 2005.)

A szociológusok többsége azt mondja, a bizalmat kell növelni a társadalomban, s az majd csökkenti a korrupciót. Uslaner szerint és szerintünk is a jobb élet fontosabb, mint az új intézmények.

Krasztyev érdekes tapasztaltról számol be a bolgár korrupcióellenes harcok kapcsán: milyen mértékben jellemző a közsféra alkalmazottaira, hogy direkt vagy indirekt módon nyomást gyakorolnak a polgárokra pénzbeni juttatások, szolgáltatások nyújtása érdekében? A bolgár korrupcióellenes kampány nyomán a korrupciós nyomás csökkent, de nem járt együtt a korrupció érzékelt szintjének csökkenésével (sem annak vélelmezett szintjére, sem a korrupcióra vonatkozó várakozás szintjére). Mik lehetnek ennek az okai? Krasztyev szerint az emberek nehezen szereznek tudomást a korrupció csökkenéséről. Ördögi kör ez, ugyanis ha nincs korrupciós ügylet, nem szól róla a média, s az egyén nem veszi észre a korrupció csökkenését. Ha a korrupcióellenes kampánnyal foglalkozik a média, az meg azt a benyomást kelti az emberekben, hogy még mindig éppoly magas a szintje. Kiegészíthetjük ezt azzal is, hogy a korrupcióészlelés nem rövid távon reagál a változásokra, csak hosszún.

Mindegyik véleményben van igazság, a teljes képet azonban együtt adják. S hogy még bizakodóbbak legyünk, idézzük Muellert! Szerinte a demokráciában az emberek jogokat kapnak érdekeik erőszakmentes érvényesítésére. A demokrácia lényege a fegyelmetlen, kaotikus és egyenlőtlen érdekjátssza, „minden egyes kormány kölcsönös megerősítésen alapuló szívességrendszer, ahol az emberek és a különböző csoportok speciális érdekeiket kívánják érvényesíteni. A demokráciát az különbözteti meg a többi rendszertől, hogy minden ember és csoport beszállhat a küzdelemben, nem csak azok, akiket a vezető vagy a vezetők épp preferálnak... Vannak a demokráciában is érdekek, melyek előjogokkal bírnak, de ez semmi azokhoz a privilégiumokhoz képest, melyeket a tradicionálisan preferált csoportok, például a hadsereg, az arisztokrácia, az egyház [...] élvezett.” (Mueller 2005.)

Irodalom

A világ helyzete 2004, Föld Napja Alapítvány

Banfield, E. 1967: *The Moral Basis of a Backward Society*, New York: The Free Press

Csepeli, Gy. Örkény, A. Székelyi, M. Barna, I. 2005: „Sikervakság: szociálpszichológiai akadályok a piacgazdasághoz vezető úton”, in Kornai, J. Rothstein, B. Ackerman, S. R. (szerk.): *Tisztesség és bizalom a poszt szocialista átmenet fényében*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Harrison 2000: „Introduction”, in Harrison, L. E. – Huntington, S. P. (eds.): *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*, New York: Basic Books

Krasztyev, I. Ganyev, G. 2005: „Az ösztönzés hiánya: korrupció, korrupcióellenesség és újraválasztás”, in Kornai, J. Rothstein, B. Ackerman, S. R. (szerk.): *Tisztesség és bizalom a poszt szocialista átmenet fényében*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Lipset, S. M. – Lenz, G. S. 2000: „Corruption, culture, and markets”, in Harrison, L. E. – Huntington, S. P. (eds.): *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*, New York: Basic Books

Merton, R. 2002: *Társadalomelmélet és a társadalmi struktúra*, Budapest: Osiris

Mueller, J. 2005: „A demokráciával és a kapitalizmussal kapcsolatos attitűdök: a nyugati mérce”, in Kornai, J. – Rothstein, B. – Ackerman, S. R. (szerk.): *Tisztesség és bizalom a poszt szocialista átmenet fényében*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Offe, C. 2005: „Politikai korrupció, fogalmi és gyakorlati kérdések”, in Kornai, J. Rothstein, B. Ackerman, S. R. (szerk.): *Tisztesség és bizalom a poszt szocialista átmenet fényében*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Putnam, R. D. 1993: *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton: University Press

Rothstein, B. 2005: „A társadalmi bizalom és a kormány tisztessége – az ok-okozati mechanizmus”, in Kornai, J. Rothstein, B. Ackerman, S. R. (szerk.): *Tisztesség és bizalom a poszt szocialista átmenet fényében*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Uslaner, E. M. Badescu, G. 2005: „Tisztesség, bizalom és jogi normák a demokratikus átalakulásban: miért tudja Bo Rothstein jobban megmagyarázni Svédországot, mint Romániát?”, in Kornai, J. – Rothstein, B. Ackerman, S. R. (szerk.): *Tisztesség és bizalom a poszt szocialista átmenet fényében*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Utasi, Á. 2002: *A bizalom hálójája*, Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó

Weber, M. 2005: *Vallásszociológia: a vallási közösségek típusai*, Budapest: Helikon